

Oponentský posudek diplomové práce Mgr. Lenky Zábojové ***Česká šumová vibranta /ř/ a její realizace nerodilými mluvčími***

Lenka Zábojová si pro svou diplomovou práci zvolila téma, které lze považovat za velmi aktuální, zajímavé, přínosné a dosud odborně málo zpracované. Cíl hlavní, experimentální části práce, tj. analyzovat z více hledisek produkci hlásky ř u mluvčích s německým, polským, ruským a vietnamským mateřským jazykem ve srovnání s kontrolní skupinou rodilých mluvčích češtiny, je jistě ambiciózní a dobře zvolený. Ocenit je třeba rovněž množství zkoumaných realizací (76 respondentů; celkem 1000 výskytů ř). Ke zpracování zvoleného tématu v diplomové práci však nelze nemít řadu výtek různého typu (od metodologických přes obsahové až po výhrady ke struktuře výkladu a k celkové jazykové úrovni).

Některé metodologické problémy si autorka uvědomuje a v práci je otevřeně přiznává; vzhledem k obtížím, které obdobné výzkumy obvykle přinášejí, a k náročnosti provedených analýz je lze považovat za akceptovatelné, i když ne vždy dostatečně obhájené. Jde zejména o použití čtyř dosti odlišných typů mluvených projevů, o značnou subjektivitu hodnocení vybraných parametrů a o nezohlednění vlivu tempa řeči. Na rozdíl od diplomantky se však a priori nedomnívám (srov. s. 45), že by typ textu neměl na realizaci hlásek žádný vliv (jak je následně patrné z analýzy na s. 69, tento předpoklad se u Čechů i Poláků spolehlivě vyvrací, navíc již na s. 21 je citován italský výzkum, který potvrzuje redukci kmitů ve spontánních projevech). Nabízí se tedy otázka, zda by nebylo vhodnější omezit výzkum v jiném z aspektů a zaměřit se více na sourodost a podrobnější analýzu shromážděných dat, což by přispělo k jejich vyšší výpovědní hodnotě. Vysvětlení by si zasloužilo rozhodnutí posuzovat míru desonorizace výhradně na základě spektrogramů (viz s. 49), nikoli alespoň v kombinaci s metodou pečlivého poslechu, což by vzhledem k povaze práce bylo případnější. Nedostatečný pak je popis sběru a výběru materiálu u kontrolní skupiny českých rodilých mluvčích. Na rozdíl od cizinců by zde se sháněním vhodných respondentů a nahrávek neměla být taková potíž – byla tedy volba různorodých textů záměrná? Otázky dále vzbuzuje užití blíže nespecifikovaných nahrávek Českého rozhlasu (tedy zřejmě i profesionálních mluvčích) a materiálu z dosud nezveřejněného korpusu Ortofon.

V práci postrádám detailnější interpretaci výsledků výzkumu, zejména vysvětlení některých zjištěných rozdílů mezi jednotlivými skupinami mluvčích nebo alespoň zamyšlení se nad příčinami těchto jevů. Je např. možné nějak zdůvodnit, proč u Rusů a Poláků nebyl na rozdíl od ostatních zaznamenán největší podíl realizací ř s kmitem v intervokální pozici? Lze nějak vysvětlit fakt, že typ projevu nemá u Rusů na kmitavost vliv? Závěrečné shrnutí (s. 89–90) je až příliš stručné, popisné a bez pokusů o detailnější rozebrání zjištěných faktů. Vhodné by rovněž bylo vyvodit z analýzy vlastní praktická doporučení, která by bylo možné využít při výuce cizinců (jak bylo také předem slíbeno v anotaci práce).

Výklad je zejména v teoretické části místy neuspořádaný (srov. např. kap. 1.1), přeskakuje se mezi obecnými informacemi o artikulaci r-ových hlásek v jazycích světa a poměrně detailními poznatky o českém ř; konstatování o výjimečnosti češtiny s ohledem na počet r-ových hlásek nalézáme v části zaměřené na problematiku desonorizace, neúčelně se střídají pasáže zabývající se všemi vibranti s úseky věnujícími se výhradně hlásce ř atp. Zmatečná struktura výkladu o artikulaci hlásek *r* a *ř* v kombinaci s různorodými citacemi odborné literatury vede k obtížné identifikaci jednotlivých podstatných rozdílů (viz s. 20); některé převzaté informace navíc nejsou zcela přesné, a dokonce si vzájemně odporují (srov. popisy postavení rtů na s. 20 a 28). V textu o desonorizaci (s. 30) se vysvětlení tohoto jevu podává až poté, co se s ním již v předchozích pasážích pracuje. Oddíl 2.2.1.1 *Vybrané aspekty*

konsonantických systémů jazyků je umístěn až v experimentální části, ačkoli logicky náleží do výkladů předchozích, teoretických. Část 2.2.3 *Sledované údaje* je místy zmatečná obsahově i formálně.

Jednou z velkých slabin práce je její jazyková a typografická úroveň. Např. již v poděkování chybějí dvě interpunkční čárky (za tituly *Ph.D.*) a vyskytuje se zde i překlep (*práci* místo *práce*); v českém abstraktu pak chybí na 1. řádku slovo *části*. Na nedostatky související zejména s užíváním interpunkce bohužel narážíme velmi často v celém textu práce (srov. jejich zdaleka ne úplný soupis v závěru posudku). Nejednotné a ne vždy vhodné je rovněž označování hlásky/fonému *ř* příslušnými symboly. V anglickém abstraktu by jistě bylo případnější zvolit pro *ř* znak s diakritikou respektující zásady IPA, nikoli [ř] podle české fonetické transkripce. Postupně se proměňuje značení *ř* v českém textu. Pokud se jedná o obecná konstatování o hlásce *ř*, bylo by rozhodně vhodnější příslušný grafém neumisťovat do hranatých závorek, ale odlišit jej např. kurzivně bez jakýchkoli závorek, případně užít značení pro foném /ř/, jak se objevuje v názvu práce, nebo vždy uvést znělou podobu [ř] i neznělou [r̥]. Výběr foneticky jednoznačného symbolu pro znělé [ř] i v situacích, kdy se evidentně popisuje jak znělá, tak neznělá varianta, je z mého pohledu nepřijatelný a může být matoucí (zejména v případech, kdy se na jediné straně značení bezdůvodně proměňuje, srov. např. s. 21 nebo 26). Není rovněž nejvhodnější, aby hranatými závorkami s označením hlásky začínaly věty, či dokonce nové odstavce (s. 20, 24, 25, 27, 29). Volbu symbolu [Ř] pro uvulární realizaci hlásky *ř* (s. 27) nepovažuji za dobrou kvůli kombinaci znaku IPA s ryze českou diakritikou, která má však v mezinárodní transkripci odlišnou platnost.

Nepečlivost se dále projevuje např. chybějícími odkazy na literaturu, a to jak v textu, tak v bibliografii. Schází např. odkaz na studie J. W. Barryho (neměl být navíc citován spíše J. W. Berry?) a S. Schillera (nejedná se spíše o N. O. Schillera?), oboje viz s. 15; dále C. E. Snowa, M. Hoefnagela-Höhla a M. H. Longa (s. 35); S. Oyamy a I. Thompsona (s. 36). V textu na s. 31 se nepřesně cituje název Machačovy statě. V popisu komplementární distribuce *ř* (s. 18) zcela chybí jakékoli potřebné odkazy např. na ortoepickou kodifikaci nebo na studie o fonologii češtiny. Za velmi problematické považuji necitování v textu zmiňovaných studií, což autorka na s. 34 odůvodňuje tím, že jde o obecně přijímané fakty. Vzápětí však sama přiznává, že např. souvislost dobrého osvojení si cizího jazyka s délkou pobytu tam, kde se daným jazykem mluví, některé studie potvrzují, jiné však vyvracejí: *Takové tvrzení se zdá logické a mnoho studií ho potvrzuje. Existuje však i mnoho studií, které ho vyvrací* (s. 34). Totéž se opakuje u problematiky vlivu genderu na osvojování si jazyka, kde se spekuluje o lepších předpokladech u žen: *Některé výzkumy to opravdu potvrzují, ale jiné to zase vyvrací* (s. 36). Absence zdrojů těchto tvrzení není přijatelná zejména pro čtenáře, kteří se didaktikou cizích jazyků hlouběji nezabývají. V tomto kontextu by naopak mohli např. fonetické považovat za nadbytečné uvádění předchozích odkazů na literaturu u artikulačních popisů vibrant atp.

Větší pozornost by si zasloužila i stylistická úroveň textu. Některé neobratnosti jsou „pouze“ rušivé (*Zajímalo mě, zdali pokud dojde k realizace /sic/ [ř] bez kmitu, zůstane alespoň zachována znělost*, s. 78), jiné však mohou vést k dvojznačnosti, nebo dokonce až k opačnému vyznění (*Poměrně častým jevem je i náhrada vibranty [r] za alveolární švih (tap) [r̥]*, s. 19; *náhrada [ř] za znělou alveolární frikativu [z] s oslabenou artikulací*, s. 50; *U jednoho mluvčího jsem analyzovala i více typů projevu*, s. 52). Zejména věty, které obsahují citace, na sebe ne vždy náležitě navazují, např. na s. 20 není zřejmé, ke které hlásce se vztahuje informace *Rty jsou mírně zaokrouhleny*. Bizarně působí vyjádření *Frekvenčním výskytem /ř/ se zabývala například Masarykova univerzita v Brně* (s. 23). Z citovaných webových stránek není problém zjistit, že autory frekvenčních seznamů jsou pracovníci Centra zpracování přirozeného jazyka

Fakulty informatiky MU. Za vhodnější bych navíc považovala využívat zdroj, z něhož bude např. zřejmé, o jakou frekvenci se jedná (textovou, slovníkovou atp.) a jak byla získána. Čtenářsky nepřívětivé je souvětí na s. 33, které obsahuje dvě několikařádkové závorky, naopak pasáže na s. 38 a 39 zejména v kontrastu s jinými částmi textu působí spíše jako vyprávění, nikoli odborný výklad. Úroveň práce snižuje i výběr některých výrazů, viz např. vyjádření *U filmů nebo seriálů je však problém s tím, že méně pokročilí studenti jim nebudou rozumět, čímž celá záležitost postrádá smysl* (s. 34); *ani rodilí mluvčí zdaleka ne ve všech případech kmitají* (s. 72). Na některých místech se bez příčiny mísí autorský plurál se singulárním vyjadřováním (s. 56).

Další výhrady různého rázu uvádím již pouze stručně: V kapitole *1.1.1.1 Frekvenční výskyt /ř/* by bylo namístě důsledněji rozlišovat mezi hláskami a písmeny. Rovněž by bylo vhodné jednoznačněji odlišovat užívání termínů (cizinecký) přízvuk a (slovní) přízvuk, což se týká zejména s. 34. V kontextu poruch výslovnosti hlásek by bylo přesnější hovořit o ortofonické, nikoli ortoepické výslovnosti (s. 25, 38, 81). Pokud autorka konstatuje, že přístup V. Mazalové k frekvenci výskytu *ř* je třeba *brát s nadhledem* (s. 23–24), pak informace, že *je velmi specifický*, ke zdůvodnění takového hodnocení nestačí. Pro obhájení některých postupů, např. při určování stupně cizineckého přízvuku (s. 51), které se mohou jevit jako sporné, by bylo vhodné k práci přiložit alespoň vybrané demonstrativní výřezy z nahrávek.

Kromě vysvětlení výše popsaných nejasností prosím, aby při obhajobě práce byly zodpovězeny následující dotazy: Vyskytuje se v češtině (jak u rodilých mluvčích, tak u cizinců) u imperativů typu *vařme* výhradně neznělá varianta [ř̥]? Je podle diplomantky i dnes platné Hálovo tvrzení, že herci a recitátoři velmi často přehánějí artikulaci *r*? Platí to i pro *ř*? Z jakého důvodu se údaje o procentuálním počtu desonorizovaných *ř* vztahují ke všem 200 zkoumaným segmentům u každé skupiny mluvčích, když značná část těchto realizací by měla být ortoepicky vyslovena jako neznělé [ř̥]?

Jsem si vědoma ne zcela obvyklé náročnosti a rozsahu úkolu, který na sebe diplomantka výběrem tohoto tématu práce vzala, oceňuji nepochybně nelehkou práci při shánění vhodných respondentů i nahrávek a detailní rozbor materiálu vyžadující mnoho času, soustředění a odborných schopností (srov. tabulku analyzovaných dat v příloze práce). Práci doporučuji k obhajobě, je však jistě škoda, že se nepodařilo docílit celkově kvalitnějšího zpracování, a proto nemohu navrhnout lepší hodnocení než **dobře**.

Seznam vybraných pravopisných a typografických nedostatků:

- překlepy: *samolásce* m. *samohlásce* (s. 27); *AHRÁDKOVÁ* m. *ZAHRÁDKOVÁ* (s. 27); *Lagefoget* m. *Ladefoged* (s. 30); *nahrávka* m. *nahrávky* (s. 39); *německá* m. *německý* (s. 42); *vícekmítneó* m. *vícekmítného* (s. 51); *realizace* m. *realizaci* (s. 78)
- výskyty počátečních velkých písmen v obecných slovech typu *tabulka*, *graf*, *příloha* uprostřed vět (s. 40, 45, 46, 47, 54, 55, 56, 57, 59 atd.)
- nejednotné užívání velkých písmen v bibliografických odkazech (např. s. 36)
- chybějící/přebytečné interpunkční čárky (s. 32, 33, 62, 70, 78, 89; zejména před spojkou *než*); nadbytečná tečka (s. 18)
- chybějící/přebytečné mezery (s. 13, 16, 19, 21, 22, 23, 28, 42, 46; zejména u pomlček)
- záměna pomlčky a spojovníku (s. 42, 57), výskyt čárky místo tečky (s. 17)
- chybějící kurziva (s. 18, 23, 25, 26, 28)

- poznámky pod čarou nejsou jednotně zarovnané a nezvykle působí i kombinace horního indexu u čísel v textu s normální velikostí číslice v poznámce; autorčiny odkazy na poznámky pod čarou často zasahují nevhodně do citátů z odborné literatury, či dokonce do hranaté závorky obsahující fonetický přepis (s. 27)
- v citacích se opakovaně nejednotně a nevhodně užívají tři tečky (zejména s. 20), některé citace obsahují grafické chyby (opakovaně na s. 13)

V Praze 25. 1. 2016

Mgr. Veronika Štěpánová
oponentka práce